

ZAUZMI POZU, ČITAJ (I PIŠI) PROZU

Povodom dodeljivanja Međunarodne književne nagrade „Milovan Vidaković“ Viktoru Vladimiroviču Jerofejevu

Postoji tanano sazvučje između ove dvojice autora, razdvojenih vekovima. Naime, obojica ispaštaju svoj izbor žanra, stila i jezika. U vreme kada je Vidaković (savremenik Karamzina i Puškina) pisao svoje smesice i romane, čitali su se četji mineji, sračunati na metuzalemski vek, bez nade da će se išta, ikada, promeniti. Tema ljubavi bila je u stegama bogougodnog štiva: Petar i Fevronija, vo veki vekova. Sve ostalo se ispivalo na marginama debelih kodeksa. Vidaković je, u najboljem maniru prevrednovanja književnih kanona, ponudio novo, galantno i avanturističko štivo, ne braneći se od optužbi da mu je „starojelinska erotika vrlo ugodna“. I sami naslovi njegovih dela svedoče o smeni književnih paradigmi, izazvavši književni i svetonazorni šok ondašnjeg establišmenta. Njegov čudni, anti-vukovski, fantazijski idiolekt Viktor Jerofejev će bez teškoća pročitati u originalu. I sam se bio donkihотовski ustremio na vetrenjače jednog moralizatorskog megastila, krajem sedamdesetih godina prošlog veka.

Podeliću sa vama svoje malo noćno čitanje Jerofejevljevog proznog opusa, bez ambicija da ono bude presuđujuće (to ne bi odgovaralo autorstvu, kao pozivu na neizbrojna čitanja: parafraziramo li Puškina, na svoje čitanje imaju pravo i „gordi unuk Slovena, i Tunguz, i Finac, i Tatarin“). Ove godine njegovo mladačko čedo, književni almanah Metropol, sa subverzivnim kurzivom posred paradne majuskule, puni četrdeset godina. I čita se sa nesmanjenim interesovanjem, mada je društvo koje ga je isprovociralo već poodavno nestalo sa lica zemlje.

* * *

Bilo je to u vreme kada je u ateističkoj domovini pisca „religiozno Nešto“ jedva davalo glasa. Slušajući pogrebnu muziku sa obližnjeg groblja, tridesetdvođišnji Jerofejev, koji još nije bio objavio svoju prvu knjigu, dolazi na ideju da oformi samizdatski almanah, koji bi ozvučio (na 600 stranica, u svega 12 primeraka) raznovrsnost nezvanične književnosti. Zakazano javno čitanje u kafeu primerenog naziva („Ritam“), pred tristotinak ljudi, nije se održalo: pojavila se sanitarna ekipa i sve rasterala, pod izgovorom da su se pojavile bubušvabe. Svih dvadeset i šestorica pisaca, među njima i dve spisateljice – Ina Lisnjanska i Bela Ahmadulina, izvrgnuti su javnom ruglu. Aksjonov je izgubio državljanstvo, Jerofejev i Jevgenije Popov izbačeni su iz Saveza pisaca, mnogi su izgubili ugled i posao, otac Jerofejeva je, nakon što mu je sin ucenjen, opozvan iz diplomatije. Kritike su se svodile na „ko-

ketovanje sa Zapadom“, estetizaciju ružnog, prljavog, zlog. Slično kao povodom izložbe avangardista iz 1962, ili izložbe slikara apstrakcionista iz 1974. godine, kada su za demolaranje postavke korišteni buldožeri.

Osnovnu ideju almanaha najsazetije donosi završni prilog. Stilizovani kupleti Henriha Sapgira kao da su sišli sa stranica nekog baroknog spomenara, potvrđujući preporodni patos: „Только тот рождается, кто освобождается.“ Tu je i čuvena pesma Vladimira Visockog „Lov na vukove“, u kojoj nosioci impulsa slobode bivaju saterani u smrtonosnu (semantičku) stupicu, obeleženu crvenim barjacima hajkača. Jerofejev je priložio tri teksta: „Lepa materina“, „Odloženi orgazam stoleća“ i „Troglavo derište“, koji su na više nego upečatljiv način ogolili podsvest jedne totalitarne ideologije. Prepisujući grafite sa zidova javnog nužnika, pisac nam nudi uvid u intimnu ikonografiju bezbožništva.

U zemlji Viktora Jerofejeva, dok je postajao piscem, bilo je hladno, ali niste se mogli utopiti: džempera je bilo samo u izlozima. Juna 1976. na sva moja raspitivanja tajanstveni Čečen, zadužen za inostrane studente, odgovarao je uzdržanim osmehom. Danas možemo reći da su, u neku ruku, upravo zahvaljujući Metropolu, na rafove ruskih prodavnica dospeli pravi, topli džemperi. Na police s knjigama pak različiti pisci, oni koji oblače i oni koji svlače. Jer prva kulturološka prisila jeste oblačenje, a ne svlačenje. Setimo se nelagode dečaka Vitje prema uniseks halteru za čarape (u romanu *Dobri Staljin*). Metropol je bio simbolično zbacivanje smokvinog lista sa lažne čednosti svake „odrasle“ kulture. Viktor Jerofejev, inicijator ove akcije, bio je najmlađi ali i najradikalniji: kada je sve protutnjalo, čak su ga se i neki metropolci odrekli. Potukao se sa piscem Puškinskog doma. Posvađao s Fadilom Iskanderom. Ni Zapad ga nije odmah prihvatio. Nije ušao u *Leksikon ruske književnosti 20. veka* Volkfanga Kazaka. Ostao je sam, sa svojom slobodom i odgovornošću. Nije mu bilo druge, postao je veliki pisac, post festum.

Mimo svih žanrovskih, tematskih, stilskih i kakvih sve ne razlika koje je promovisao Metropol, za ovaj naš razgovor čini se važnom jedna metropolska izjava Jerofejeva, koja kao da je htela da skine krivicu sa stila koji umire, uopštivši je. U književnosti, naime, pod pritiskom gramatike, sve gubi autentičnost. Čitaoče, ne veruj složenim rečenicama, u njima se talože soli. Čak i u razglednici iz crnomorskog letovališta *Ja* se na naše oči menja, hoda po užetu, zauzima svakojake poze. *Ja*, veli Viktor Jerofejev, gubi treću dimenziju, ali umesto nje stiže četvrtu (Метрополь, Moskva, 1999, str. 429).

Nema boljeg trenutka od ovog, prigodom otvaranja 13. Prozefesta, za podsećanje da tu, četvrtu, dimenziju pridaju upravo čitaoci. Prozefest je susrete sa piscima zato i protkao čitalačkom pasijom, suočivši jednako važne aktere. Među listovima knjige koja se upravo čita, ili piše, niču slankasta krilca. Pisac i čitalac kao znojne skoroteče između neba i zemlje. Znojne a ne gojne. Gojna je bila kasarna socrealizma pod koju je podmetnuta stilistička mina almanaha Metropol, ko zna kojeg po redu salona odbačenih, nekih novih peredvižnika koji bi da svedoče o svojoj različitosti.

Svaki pisac bi mogao, poput Raskoljnikova, da se lecne na reč „ubico“, kao da su baš njega oslovili. Književnost usmrćuje: lik ubija ličnost, forma ubija sadržinu. Ali to opojno izmicanje stvarnosti i jeste praroditeljski greh umetnosti, kada ono što volimo pronalazimo

(samo) na dnu stranice, da ne kažem čašice. Radi se o nostalgiji za nebom i jabukom, sa jabukovačom na nepcu.

Prema oceni književnog veterana, „serapionovog brata“ Venijamina Kaverina, Jerofejev je dvostruki majstor: i pisanja i čitanja proze. Kako on čita? Provokativno i mangupski. Njegovi eseji i studije posvedočuju da razgovor povodom književnosti može biti zanimljiv baš kao i književnost sama. Ako pogledamo pisce kojima je posvetio svoju hermeneutičku pažnju, a njihov raspon je širok a selekcija stroga, vidimo da je reč o pokušaju redefinisanja ruskog „književnog teksta“. U auri „buntovne reči“ pročitao je i mnoge francuske autore (Markiza de Sada, recimo kao moralistu, koji svojim panseksualističkim pismom odvraća ljude od razvrata (sledeći tu logiku, reklo bi se da je Sava Damjanov istinski puritanac). Pišući o liku Sartrove i Kamijeve proze (jedna je mrtva a druga živa), o Selinovom stilskom balansiraju u znaku stida i mnogim drugim poetikama, Jerofejev nam daje u ruke ključ za čitanje svoje proze. Njegovi komparativistički uvidi su puni inspirativnih metodoloških pre-stupa. On uspostavlja zajedništvo Prusta i Tolstoja, jer „obojica robuju mehanizmu sećanja“. Ponekad nam se čini da Jerofejev proizvoljno poredi sve sa svime: esej „Gogolj i Flobert“ i počinje konstatacijom da između njih dvojice nema ama baš nikakve veze. To je logika studenta a ne profesora, pogotovo kada nas dovede do tvrdnje da Čičikov ima u madam Bovari sestru bliznakinju: „to su pseudoromantičarski junaci, koje vodi snažna ali niska strast“. Možda se upravo u toj jednostavnoj i iskrenoj patafizici krije spasonosna budućnost razgovora o književnosti?

Piscima poslednje četvrtine 20. veka, dakle svojim savremenicima, Jerofejev je posvetio dalekovidne prognoze u antologijskoj panorami *Ruski cvetovi zla*, koja u neku ruku predstavlja nastavak *Metropola*. Uz njihova imena pridružio je aksiološke epitete, koji su i danas meritorni: sumanut Sokolov, cinični Dovlatov, demonski Limonov, pijani ili mamurni (radi se o ritmovima ruske proze) Venedikt Jerofejev, sentimentalni gej Haritonov, veliki mag Mamljejev. Nije poštedeo ni čarobnicu ruske proze, Tatjanu Tolstoj, nanjušivši da „vegetacija njenih priča odiše veštačkim zelenilom“. Manje je važno da li je to tačno ili ne, važnije je da iz te zamerke sledi da sam Jerofejev drži do autentičnosti. Ovaj pregled se završava ključnim pitanjem, kome su se, u prvoj četvrtini 21. veka, posvetili najveći ruski postmodernisti: Sorokin, Peljevin, kao i sam Jerofejev.

„Tržište zla puni se robom. Šta dalje?“

* * *

Usudila bih se da kažem da je Viktor Jerofejev – postmodernistički mističar, bogotražilac i bogoborac. On istražuje odnos Boga i čoveka, sa promenljivim odnosom snaga, i to u poetološkom tonalitetu poznatom kao *parodia sacra*. Traga za maskom Boga, koju nadeva čovek, jer drugačije i ne vidi i ne spoznaje božansko prisustvo. Sve je u znaku napora uzvratnog razodevanja, vraćanja rajске nevinosti čulima. Ta travestija (koju srećemo i u romanima još jednog velikog „dvozanadžije“, Bele Hamvaša) ima svoje panmitološko, neo-mitološko lice. Pisac demonstrira svoju potragu za Bogom, pri čemu je, pred onim „religi-

oznim Nešto“, vazda na strani jurodivih „šamana, buvljivih kao psi“, a protiv „naparfirmisanih šefova katedri filozofije“, pa makar se radilo i o samom Averincevu.

To se vidi već sa korica njegovih knjiga. Na spoljašnjem omotu dvotomnika iz 1996. godine predstavljen je Rafaelov Anđeo, a na unutrašnjim koricama *Obnaženi čovek otpozadi* Lusijana Frojda. Ili, obrnuto: spolja – *obnaženi, usnuli Frojdovi Mladenci*, unutra – *anđeli sa religioznog triptiha*. Kao da se ukazuje na celovitost čoveka, u čemu ima nešto od gnoze, pa i našeg Pavića sa njegovim intrigantnim tropom Adama Kadmona.

Tu pretpostavku potvrđuju naslovi kao što su *U lavirintu prokletih pitanja*, *Strašni sud*, *Pet reka života*, *Enciklopedija ruske duše*, *De Profundis*,¹ *Bog H*, *Ruska Apokalipsa*, *Telo*, *Sjaj Đavola*. *Geografija smisla života*, *Raspuklina*. Zaključno sa najnovijom knjigom *Ružičasta mišica*, koja predstavlja parodiju Danteove *Božanstvene komedije*. Nije slučajno da se njegov televizijski tok-šou zvao „Apokrif“ (1998–2011). Rekla bih da se njegov autorski projekat temelji na jedva primetnoj razlici između greha, koji je pogibeljan za dušu, i grehovnosti, koja je – put spasenja, preuzimanjem tuđih grehova. I učešće u rijalitetu 2008. godine kada to podrazumeva? Zlo ovde nije fizička već metafizička pojava. Čitaoci su, doduše, često u nedoumici, dok tragaju za znacima razlike koju zagovara tekst. Ali, vredi se potruditi.

U svom briljantnom eseju sa igrivim gendernim naslovom „Modri svezak, modra sveska, modro svešće“, iz 1995. godine, pisac analizira prisustvo bajke, mita, predanja u podtekstu umetničke književnosti. On čak stupa u disput sa ruskim semiotičarima, Lotmanom, Toporovom, Zarom Minc. Mada svestan opasnosti profanacije, traganje za bajkolikim, mitskim, religioznim temeljima (svoje?) inspiracije, Jerofejev naziva „kolosalnom temom“. Moguće da je to uverenje iznedrilo i njegov poslednji, u tom smislu sumarni, roman-bajku, koji se upravo pojavio u prevodu na srpski jezik.

Dozvoliću sebi da pretpostavim da je u korenu svega prastara apokrifna kompromitacija Tvorevine, u trenutku kada je Tvorac ostavio nebranjenu a obeznanjenu, kao mladenca na Frojdoj slici. Oskrnjavljena je, prošupljena, božanska glina, veli apokrif,² a pisci su, kao deca, uvek na strani apokrifa. Nevinost i naivnost – jedini su pravi prijatelji zla.

Umetnička reč može krenuti u susret zlu, ozvučujući ga kroz verbalni bahanal, ili da se okrene dobru, često nemušto, apofatički. U pitanju je svejednako neodoljiva potreba duha da se izmigolji iz ploti (pa makar se smeo, kao prdež u gaćama). Ovo humorno i drastično (folklorno) poređenje htelo bi da zvuči pavićevski. I Pavićev učenik, Sava (post) Damjanov, baštini karnevalsko propadanje kroz proscenijum (bogoslovske drame) i zavirivanje u đavolju logu. Najposle, i Aleksandar Tišma je negovao posebnu radoznalost spram zaključanih odaja plavobrade, baščelične kulture. Za čitanje njihove proze najpogodnija poza je –

¹ Kratka proza sa naslovom „Neprijatelj“ iz ove kolekcije upečatljivo varira situaciju Pilata, odnosno kuvavičluka kao najvećeg ljudskog greha, što je ujedno i lajtmotiv romana *Majstor i Margarita* Mihaila Bulgakova.

² Imamo u vidu apokrif „Skazanie, kak sotvoril Bog Adama“, gde Satana oskrnavljuje usnulog Adama nanevši mu (palicom po glini) sedamdeset uboda, kroz čije otvore prodiru najstrašnije kušnje i bolesti. Tek *posle* toga Bog je učinio (već potencijalno iskvarenog!) čoveka gospodarem svih drugih bića, a od rebra (tako iskvarenog!?) Adama načinio Evu. Zar se tu ne krije i mogućnost prećutne rehabilitacije naše zlosrećne pramajke?

grcanje od smeha, pucanje od plača. Predak njegovog stila je Gogolj. Za njih je i Krim – Gogoljev.

Čitaocima ove proze, koja je, rekosmo, sva u pozi grehovnosti, zaigra srce na mestima autorove a ne junakove patnje. I dok jedni vole dendija, sa lulom i ruskim hrtovima, drugi vole jurodivog, sa crnilom pod noktima i nemarom prema odelu, sa mokasinama na bosu nogu. To je ono najzbudljivije u prozi ovih pisaca, jer oni nisu, poput Nabokova, bol posve zamenili ironijom. Nisu to neke navale iskrenosti, već minimalistička odavanja, koja nas spajaju jače od lepka virtuoznosti, posle svih strašnih i smešnih iskušenja.

I za kraj. Pred nama je pisac profila jednog Gombroviča, pre svega po energiji prevrednovanja. Jerofejev je otišao i korak dalje. On ne uživa dok razmiče metafizičke guzove kulture. Pre bi se moglo govoriti o bolnom i otrežnjujućem čuđenju, koje je od njega i načini- lo umetnika. Teško je zaboraviti scenu kupanja pomenutog dečaka Vitje, sada već uzrasta bar micva, u istoj kadi sa svojom razrednom u balzakovskom dobu. Padamo kao pokošeni od javki palosti, sa kojom se mora živeti. O tom apokrifnom momentumu, na svoj barokni način, pisao je Milorad Pavić, već počev od svojih ranih sofioloških snatrenja, koja navešću- ju tvinpikovsku jezu. Čovek kao – *savršeno osujećeno savršenstvo*. Mesta gde Bog ljubi bića i stvari i jesu – mesta bola. Tako bi mogla glasiti dijagnoza doktora-proktora ruske književ- nosti, Viktora Jerofejeva. Po tome je on veoma čovečan.

I za sam kraj. Podeliću sa vama jednu uspomenu, koja je imala dvoje učesnika i nijednog svedoka. Pre nekih sedamnaest godina, pred liftom uveliko promajne, škripave, tranzitne „Slavije“, slavni ruski pisac opraštao se od svog srpskog čitaoca. Oko njih sve beše hladno, smradno, jadno, gladno. U pokušaju da bliže odredim njihov oproštaj, teško da ću izbeći književnu prekrađu iz *Velikog inkvizitora* Dostojevskog. Bila je to apokrifna transkripcija (grehovnog a ne grešnog?) zatočenika svoga usuda, upisanog u božji scenario koji ne može da izbegne, ni po cenu večite prokaženosti. Vizavi njemu – srpski čitalac, koji ne može a da ne oprost.